

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/367222343>

Molnár V. A. (2015): Életrajza és életkörülményei. In: Molnár V. A.: Kitaibel – Egy magyar tudós élete Debreceni Egyetem TTK Növénytani Tanszék, Debrecen. pp.: 13–24. ISBN 978–963–...

Chapter · August 2015

CITATIONS

0

READS

68

1 author:

Attila Molnár V.

University of Debrecen

243 PUBLICATIONS 3,058 CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Factors affecting plant diversity and conservation value of anthropogenic habitats [View project](#)

NKFIH K-119225 - How can plant ecology support grassland restoration? [View project](#)

Életrajza és életkörülményei

Részlet

Molnár V. Attila: KITAIBEL – Egy magyar tudós élete
című könyvéből
(ISBN 978-963-473-890-9)

Hivatkozás:

Molnár V. A. (2015): Életrajza és életkörülményei. In: KITAIBEL – Egy magyar tudós élete Debreceni Egyetem TTK Növénytan Tanszék, Debrecen. pp.: 13–24.

Életrajza és
életkörülményei

Kitaibel Pál a Sopron megyei Nagymartonban született, amelyet abban az időben Mattersdorf néven emlegettek. (A ma Ausztriához tartozó település 1926-ban kapott városi rangot és vette fel a Mattersburg nevet.) Születésének teljesen pontos idejét homály fedi. Maga is sokáig úgy vélte, hogy 1759-ben született – ezt az évszámot írta be a budai egyetem orvosi karának albumába is – de később ő maga kiderítette az anyakönyvből, hogy valójában két évvel korábban látta meg a napvilágot. Gombocz Endre a 20. század első felében vette fel a kapcsolatot az akkori nagymartoni apátplébánossal, Karl Köpp-pel, akitől a település anyakönyvből megkapott néhány Kitaibellel kapcsolatos adatot. Ezek szerint 1757. február 3-án keresztelték meg. Ebből Gombocz (1936a: 255.) arra következtetett, hogy február elseje és harmadika között születhetett, mivel akkoriban az újszülötteket születésük napján, de legfeljebb egy-két nappal később megkeresztelték. Azóta keresztelésének napját tartjuk születésnapjának.

Családjáról viszonylag keveset tudunk. Kitaibel 1802-ben egy kérvényében említette 80 éves, támogatásra szoruló édesanyját (Gombocz 1914: 58.). Ennek alapján egyrészt feltételezhető, hogy viszonylag kései gyermek volt: édesanyja 35 éves lehetett mikor a világra hozta. Másrészt sejthető, hogy 1802 táján édesapja már nem élt. A magyar szakirodalomban eddig Gombocz nyomán édes-

A KITAIBEL NÉV ORTOGRÁFIÁJA ÉS JELENTÉSE

Vezetéknévének számos írásmódja volt használatos. A nagymartoni plébánia régi feljegyzéseiben *Kieteißl*, *Kühteißl*, *Kiedeibl* alakokban fordul elő. Schuster János a *Kühteubel*, *Kühtaibel*, *Kühtreiber* alakokban is olvasta. A tudós keresztelési anyakönyvében pedig a „*Kieteißl*” név állt. Egykori soproni gimnáziumának irataiban ötször *Kiedaibl*, két ízben pedig *Kietaibl* néven szerepel. A professzori kinevezéséről szóló híradásban és a szaltnyai ásványvíz elemzésében a *Kietaibl* név szerepel (öccsét is említették így egyházi iratokban, mint ahogy *Kitaibl*-ként is). A róla szóló magyar nyelvű irodalomban nevének második leggyakoribb betűzése a *Kietaibel*, így jelent meg ausztriai nekrológja is 1818-ban. Maga azonban következetesen *Kitaibel*nek írta saját nevét és ez az – egyébként legmagyarosabb – alak szerepel valamennyi jelentős alkotásában is. A név eredeti alakja minden bizonnyal a napjainkban is leggyakoribb és közvetlen jelentéssel bíró változat: a *Kühtreiber*, amely például a *Kühteibel* ► *Kühtaibel* ► *Kietaibel* ► *Kitaibel* változatokon mehetett keresztül. Magyar füllel talán nehéz elhinni, hogy a *Kühtreiber* és a *Kitaibel* nevek, ha osztrák dialektusban ejtik ki őket, egymástól szinte megkülönböztethetetlenek. (Nem véletlen, hogy Waldstein, mikor még nem ismerte Kitaibelt, nevét – valószínűleg hallomás alapján – az előző formában írta le útinaplójában.) A név etimológiája: *die Kuh* (többes számban: *Kühe*) = tehén és *treiben* = terelni, hajtani, kergetni stb. (A *Kühtreiber* szó szerinti fordítása tehát teheneket hajtó, magyarul Gulyás vagy Csordás lehetne a megfelelője.) Több országban (így Ausztriában, Német- és Csehországban, valamint hazánkban) jelenleg is élnek ilyen vezetéknévű emberek, a világhálón több mint 40 ezer találat van a kifejezésre. Jekelfalussy József (1891) címjegyzéke szerint akkoriban Békéscsabán, Budapesten, Bur-Szentmiklóson és Malaczkán éltek *Kühtreiber* nevű iparosok vagy kereskedők. Annak ellenére is, hogy mint az Szentiványi Zoltán 1895-ös könyvéből kiderül, *Kietreiber*, *Kitreiber* és *Kühtreiber* nevű polgárok sikerrel kérelmezték nevük magyarítását a 19. században.

*Paulus Kitaibel m.p.
Med. Dr., et Adjunctus*

*Paulus Kitaibel'szja
Profesor Chem. et Botan.*

*Mens pia, mens hilaris, studiosaque et artis amatrix,
hae sunt divitiae, quae studiosus habet.
Víg, jámbor lélek tudomány s szépség akit éltet,
Íme, a legfőbb kincs lesz olyané, ki tanult.*

anyjáról csak annyi volt ismert, hogy keresztneve Franciska volt. Sauerzopf

(1957: 8.) nagymartoni iratokból viszont kiderítette, hogy édesanyja leánykori neve Franziska Feichtinger volt. (Hogy rokonságban állt-e a 19. századi orvos-botanikussal, Feichtinger Sándorral, csak további kutatásokkal deríthető ki.) A keresztelési anyakönyvben édesapja Paul Kieteiffel néven szerepel, miként elsőszülött fia, a „mi Pálunk” is. Keresztszüleiként az anyakönyv George Posst és Elisabetha Hoffmann-t nevezte meg. Családjá viszonylag jó módban élt, földműveléssel, szőlőtermesztéssel, borászattal foglalkoztak. Apja a szomszédos Borbolyáról (Walbersdorf) költözött Nagymartonba. Schuster (1829) – és őt követően számos szerző – szerint, ott egy ideig korcsmáros volt. Sauerzopf (1957: 8.) szerint Borbolyán 1728 körül élt Adam Kieteuffel, akinek az egykori Kirchengasse (a későbbi Bahnstrasse) 7. szám alatti házban volt kis vendéglője. Talán ő lehetett Kitaibel nagyapja. A szomszédos Márcfalva (Marz) településen is éltek Kühteibel-ek.

Kitaibel Pálnak egy öccse született, aki a kereszttségben a György nevet kapta. Szülei mindkét fiukat taníttatták. Arról nincs információnk, hogy elemi iskoláikat hol végezték. Kanitz (1865) – elsősorban Schuster (1829) életrajzán alapuló – megemlékezésében ugyan azt írta, hogy „*elemi iskoláit Sopronban látogatta*”, de ez valószínűleg Schuster azon szavaira utal, hogy „*Studiorum initia hausit Sopronii*”, amelyek azonban középiskolás éveire vonatkoznak. A Kitaibel-testvérek eleinte mindketten a papi pályára készültek. Míg György kitarzott az elhatározása mellett, addig Pál egy évig tartó betegeskedés után letett róla. 1770-től 1776-ig a soproni gimnáziumban folytatta tanulmányait, ahol főként latin nyelvet, grammatikát, poétikát, retorikát tanult. A latin nyelv tökéletes elsajátítása már ekkor kitűnő alapot jelentett a későbbi természettudósi pályán. Sopront követően Győrben folytatta tanulmányait, ahol az utolsó osztályt, a filozófiai fejezte be. Lehetséges, hogy ezidőtájt huzamosabb ideig betegeskedett (Gombocz Endre szerint egy évig), mert a győri évet követően csak jelentős idő elteltével, 1780-ban bukkant

SZÜLŐHÁZA

Kitaibel szülőháza Nagymartonban az 1960-as évek végéig állt: abban egy időben a település első postahivatala működött. Két ábrázolásáról van tudomásunk, az egyik Kitaibel halálának centenáriumi ünnepe után készült fénykép, amely megjelent Kárpáti (1958b) cikkében, a másik pedig Sterbenz Károly 1967-ben készült grafikája amely Andrassy-Szabó-Szabó (2006: 22.) munkájában és Andrassy (2007: 85.) cikkében jelent meg. A két ábrázolás eltérő irányból nézve mutatja az épületet, amely kőből épült, tekintélyes kocsi- és gyalogos bejáróval is rendelkező ház volt, udvarán akkoriban jelentékeny méretű fával. A házban az 1950-es években fodrászüzlet működött; falán 1957-ben emléktáblát avattak, amely azonban a ház sajnálatos lebontását követően a helyi múzeum raktárába került.

Kitaibel szülőháza

fel az akkoriban Budán működő egyetemen. Először a jogi fakultásra iratkozott be, de csakhamar átjelentkezett az orvosi karra. (Az orvosi diploma megszerzése akkoriban szinte az egyetlen módja volt, hogy valakiből természetkutató válhasson.) Évfolyamából már 1782-ben, másodéves korában kiemelkedett nemcsak kiváló felkészültségével, hanem emberi kvalitásaival is. Ezt a kar Gensel-ösztöndíj adományozásával ismerte el, és az indoklásban külön kiemelték, hogy nemcsak erre a jutalomra, hanem minden más elismerésre is ő volna a legméltóbb (Gombocz 1914: 50.).

GENSEL-ÖSZTÖNDÍJ

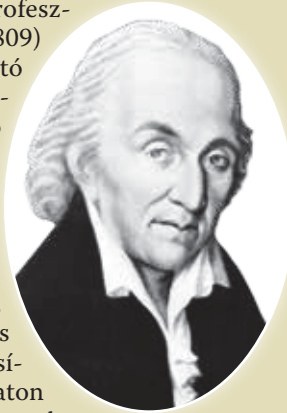
A Kitaibel által másodéves medikusként elnyert ösztöndíj a soproni születésű Gensel János Ádám (1677–1720) orvos, természettudós nevét viselte és a soproni származású egyetemi hallgatók számára alapították. Gensel 1695-től Jénában teológiát, majd orvostudományt hallgatott, majd itáliai egyetemeket látogatott. 1703-ban Padovában avatták bölcsész- és orvosdoktorrá. Idehaza Vasváron, majd Sopronban praktizált, 1710-től Vas és Sopron vármegye főorvosa, Esterházy herceg udvari orvosa volt. Természettudományi és orvosi megfigyeléseit főleg az *Observationes Naturae Curiosorum* című lapban tette közzé. Botanikai vonatkozású munkája a Breslauban 1737-ben megjelent *Neue Hungarische und Schlesische Plantation des vermeinten Indianischen Thees* című dolgozata.

Szorgalma és tehetsége a következő két évben sem maradt rejtve tanárai előtt. 1784-ben, mikor az egyetem Pestre költözött, Joseph Jacob Winterl, a kémia és a botanika professzora megkapta segítségül első kinevezett adjunktusát, a negyedéves orvostanhallgató Kitaibel személyében. Az 1784. április 26-án kelt kinevezési okmány kiemeli Kitaibel feltűnő tehetségét és jártasságát mind a kémia, mind pedig a botanika terén, és arról is említést tesz, hogy különösen alkalmasnak látszik a professzori hivatásra való felkészülésre.

Kitaibel éves fizetése újonnan kinevezett adjunktusként 400 forint volt, és lakhatásáról is gondoskodtak. 1785. január 5-én tett doktori szigorlatot. Miután kiváló tudása miatt nem kellett inaugurális disszertációt benyújtania és elengedték a nyilvános vitát is, augusztus 24-én kapta meg orvosi oklevelét. A *Medicinae Doctor* (M.D.) címet ugyan néha használta – például fő művének címlapján is –, de orvosként sohasem praktizált. Eleinte valószínűleg a tanszék és a botanikus kert költöztetése foglalta le, majd az azt követő években elsősorban kémiával, majd a Winterl professzor által rábízott botanikus kerttel foglalkozhatott. A botanikus kert közvetlen szomszédságában, a régi egyetemi könyvtár kis udvarán álló földszintes házban kapott lakást. Mint egy későbbi beadványában önmaga megfogalmazta, „*a botanikában eleinte kevés alkalma volt magát gyakorolni*”, mert az ahhoz szükséges összehasonlító herbárium anyag még nem állt rendelkezésére, és kezdetben a botanikus kert növényanyaga is elég szűkös volt. Valószínűleg az első 6-7 évben elsősorban vegytannal foglalkozott, emellett nagy lelkesedéssel fogott a kert növényanyagának bővítéséhez is. E célból egyre gyakrabban indult a főváros környékén kisebb utakra. A saját kirándulásain gyűjtött, és nyilván a Winterl által már korábban a kertben megtelepített és tanulmányozott növények egyre inkább felkeltették a figyelmét, mert közöttük több újnak tűnő is akadt. Akkoriban a botanikus kert működéséről (az elvégzett és fennmaradó munkáról, a növényanyag változásáról) havonta kellett a Helytartótanácsnak* jelentéseket („*relatio*”-kat) tenni. A hiábavaló küzdelmekben megfáradt, elfásult és egyre többet betegeskedő Winterl annyira megbízott ad-

A MESTER ÉS ELŐD

A nagyszombati, majd budai egyetem első kémia- és botanikaprofesszora a felsőausztriai származású Jacob Joseph Winterl (1739–1809) volt. Bécsben szerzett orvosi diplomát, már egyetemi hallgató korában kitűnt a kémia iránti érdeklődésével. Crantz professzornak volt tanítványa, aki annyira megkedvelte, hogy később herbáriumát is neki ajándékozta. Eleinte Selmecbányán, mint a felső-magyarországi bányakerület orvosa dolgozott. 1770-ben nevezte ki Mária Terézia a nagyszombati egyetemen újonnan létesített orvosi karra. A tanszéket – Jávorka Sándor szavaival – „a semmiből kellett felszerelnie”. A bécsi udvar ugyan megvásárolt botanikuskert céljára egy bekerítetlen, gazos legelődarabot, amelyet a víz minden évben elöntött, de ezen felül az oktatás feltételeinek megindításához semmilyen támogatást nem biztosított. A sanyarú körülmények dacára Winterl már nagyszombaton megkezdte oktató munkáját, a kezei közül került ki Horvátovszky

Zsigmond, aki megírta Nagyszombat környékének flóraművét (*Flora Tyrnaviensis*) 1774-ben és Lumnitzner István (1747–1806) is, aki a *Flora Posoniensis*-t adta ki. Az egyetemet 1777-ben Budára helyezték, ahol Winterl a nagyszombati körülményekhez hasonló magára hagyatottságban, meg nem értettségekben küszködött tovább. Mivel a kancelláriától támogatást nem kapott, a saját fizetéséből kisebb vagyont, 2000 forintot költ a kertre: munkásokat fogadott és szerszámokat vett, feljavíttatja az épületek állagát, „melegházat” alakított ki egy régi kocsiszínből, tavat ásat, négy éven keresztül négy lovat tart és mintegy ezer fuvarnyi földdel javíttatja fel a kert talaját. 1784-ben az egyetem Pestre költözött, a botanikuskert területét elárverezték, új tulajdonosa pedig szőlőskertet csináltatott belőle... A régi botanikuskertet előbb eladták, mint ahogy Pesten újról gondoskodtak volna, ezért Winterl saját pénzén és hitelt felvéve vásárol Pesten kertet, hogy a budai növényanyagot legyen hová menekítenie. A helyzet akkor javult valamelyest, mikor az új uralkodó, II. József 1786 nyarán meglátogatta a fűvészkertet és látva Winterl nemes törekvéseit és a botanikuskert állapotát, levelet intézett a Helytartótanácsához és utasította a fűvészkert megsegítésére.

Winterl bejárta a főváros környékét, a Mátrát és a Bakonyt. Kirándulások közben figyelt fel több érdekes növényre, melyeket az akkoriban használatos könyvekben nem talált meg s így azokat „újakkal” tartotta. Ezekről az 1788-as magcserejegyzékében (*Index Horti Botanici Universitatis Hungaricae*) számolt be. Az *Index* Bécs kicsinyes akadémikusodása miatt sajnos befejezetlen maradt. Így, 7 ívnyi terjedelmével, csonka állapotában is 1656 fajt sorolt fel, és 26 növény remek rézmetszetű tábláját is közölte. Számos a térségünkben honos növényvel először Winterl találkozott, de Linné tekintélyének és fajainak korlátlan tisztelete visszatartotta attól, hogy az általa talált új fajoknak nevet is adjon, ezeket „csak” új (*novus, nova, novum*) jelzőkkel illette, amely elnevezések a nevezéktan szabályai szerint nem érvényesek. Fajait később Host, Ehrhardt, Willdenow, Gmelin és Kitaibel írták le. Ilyenek például az *Aegilops nova* (ma érvényes nevén: *Aegilops cylindrica* Host), az *Alyssum novum* (ma: *A. tortuosum* (W. & K.) Host), az *Astragalus novus* (ma: *A. varius* Gmel.), a *Brassica nova* (ma: *Brassica elongata* Ehrh.), a *Digitalis novus* (ma: *Digitalis lanata* Ehrh.), az *Iris nova* (ma: *Iris arenaria* W. & K.), az *Onosma nova* (ma: *Onosma arenaria* W. & K.). Szerzői nevét ma mindössze egyetlen növényfaj, az *Alcea biennis* Winterl őrzi. Winterl kémiai munkássága is jelentős, bár még teljes egészében a flogisztion-elmélet hatása alatt állt.

junktusa munkájában, hogy 1788-tól átadja a havi jelentések összeállításának feladatát Kitaibelnek, bár még ezután is saját maga írta alá a dokumentumokat.

Kitaibel 1790-ben a dán származású bécsi udvari tanácsos, Franciscus Mygindnek végrendeletileg a pesti egyetemre hagyott herbáriumát (Bunke 1993) rendezte. Mivel az egyetemnek, valamint első botanikaprofesszorának, Winterlnak gyakorlatilag nem volt herbárium és Kitaibel már korábban érezte a herbárium hiányának hátrányát, érthető buzgósággal látott a feladathoz. A több mint 5600 példányt tartalmazó gyűjteményt – amelynek külön értéket adott, hogy legtöbb példányát Linné maga küldte vagy látta – Linné rendszerében helyezte el. Egyes hiányzó növényosztályokat a saját gyűjteményéből pótolta, a főlős példányokkal pedig saját herbáriumát gyarapította. A gyűjteményről három katalógust is készített (Jávorka 1957a: 18.).

Az 1790-es évek elejére Pest és Buda tágabb környékét már eléggé bejárta és lassanként megfogalmazódott benne nagy felfedező útjainak gondolata. 1792-ben Mulser adjunktussal együtt Észak-Magyarország megyéit kívánták felkeresni, és ehhez a Helytartótanáctól kértek 1000 forintos támogatást. Céljuk az érintett területekről hasznos információk gyűjtése a mezőgazdaság és az orvostudomány számára, a természeti ritkaságok begyűjtése és az ásványvizek elemzése. Mivel tervüket nem támogatták, az nem valósult meg, de még ebben az évben megtette első nagy kutatóútját, amely a Bánságba és Erdélybe vezetett. 1794-ben ezt a magyar tengerpartra és Észak-Itáliába vezető út követte. 1798-as németországi útján kívül – amelynek célja személyes kapcsolatfelvétel volt a berlini Willdenow professzorral – ez volt az egyetlen külföldre (is) vezető útja. Mindezt nem tekinthetjük véletlennek, szorosan illeszkedik ahhoz a gondolat-hoz, hogy Kitaibel legfőbb célja Magyarország megismerése volt.

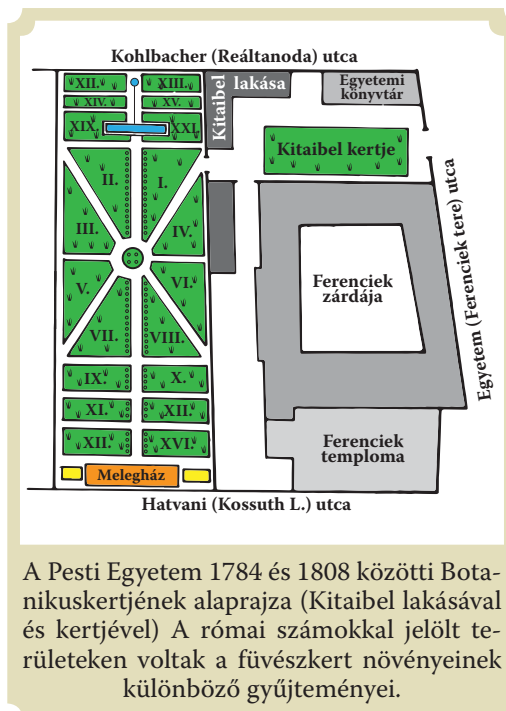
1793 júliusában nevezték ki a gyógyszerészek korrepetitorának, amely megbízatás alól 1794 márciusában – egészségi állapotára hivatkozva – felmentését kérte. (Schuster szerint ebben szerepet játszott az is, hogy szeptembertől már a gyógyvízanalízist is Kitaibelnek kellett volna oktatnia.) Ettől kezdve ezt a feladatot Mulser adjunktus látta el, és Kitaibel soha többet nem hirdetett meg órákat az egyetemen. Ezt a tényt életének és munkásságának legtöbb méltatója azzal magyarázta, hogy benne a „*kutatás szenvedélye korán elnyomta az oktatás kötelezettségeit*” (Jávorka 1957a: 18.). Mindezt nem vonjuk kétségbe, és könnyen elképzelhetőnek tartjuk, de emellett azt is valószínűsítjük, hogy Kitaibel valóban egészségi állapota miatt döntött úgy, hogy nem kíván oktatni az egyetemen. A beadványaiban többször megfogalmazott ez irányú indokai véleményünk szerint nemcsak kifogások voltak, hanem valós panaszok, amelyeket legfőképpen súlyos, végül halálához vezető tuberkulózisa okozott. (Egyébként azt, hogy Kitaibel mentesült az oktatás terhei alól Schuster (1829) szerint támogatóinak, Névény és Nitray Mátyás tanácsosoknak, valamint Pfisterer András országos főorvosnak köszönhette.) Kitaibel tehát előadásokat nem hirdetett, de ez nem jelenti azt, hogy hozzá szakmai kérdésekkel ne fordulhattak volna az egyetemi hallgatók. Erről egyértelműen tanúskodik Kováts Mihály a „*Chemia vagy természettitka*” című művében, mikor ezt írta: „*Ezen derék hazafinak valaha sok nyájas oktatásával éltem, sőt most is gyakran tanátsával élek, a melyre hajlandó betsülettel teljes nyájas készségét eléggé nem ditsérhetem, a nyival kevésbé hálálhatom meg*”.

Kitaibel 1792-től kezdve tehát rendszeresen vezette nagy, több hónapos felfedező útjait, amelyeket részletesebben a *Kutatóútjai* című fejezetben ismertetünk. Valószínűleg 1795-ben Bártán – ahová az ottani ásványvizeket utazott elemezni – találkozott Franz Adam Waldsteinnel, a természetrajongó, felvilágosult szellemiségű gróffal, aki az ország növényvilágának tudományos feltárásában társául szegődött, és majdani monumentális művük kiadását finanszírozta. 1796-ban az Alföldön keresztül közösen – Waldstein költségén – Máramarosba utaztak. A háromhónapos útra magukkal vitték Johann Schütz „növénypiktort” is. Már az első utak meggyőzték Kitaibelt, hogy Magyarország akkoriban még alig kutatott flórája igen gazdag. Ennek az alig ismert flórának a ritka fajait reprezentatív megjelenésű kötetekben kívánták bemutatni (*Icones...*). 1798-ban konzultáció céljából felkeresték a berlini Willdenow professzort, aki tevékenységüket és majdan megjelenő művüket munkájában a legmelegebben üdvözölte. A Kitaibel és Waldstein által újnak tartott és neki elvitt két nemzetségnek pedig köszönete és tisztelete jeléül 1799-ben a *Kitai-bela* és *Waldsteinia* nevet adta.

Kitaibel Berlinből visszatérve, 41 éves korában, 1798 október 24-én Pesten vette feleségül Sarlay Erzsébetet, „egy pesti nemes szenátor lányát”. Házasságuk minden valószínűséggel csendes, harmonikus volt, a nej Schuster (1829) szerint alig volt fiatalabb a férjénél, gyermekük nem született. A feleség urának síremléket állíttatott, amely feliratában a legjobb férjnek („*merito optimo*”) nevezte. Kitaibel aki szinte kizárólag a tudománynak élt, arra is szakított időt például, hogy levélben felesége számára lipthói túrot kérjen (amint arról egy fennmaradt levele, amelyet Johann Christian Flittner, lipthószentmiklósi orvosnak írt) tanúskodik (Jávorka 1957a: 32.). Amikor Waldstein levelében Kitaibel érdemeiről ír, fontosnak tartotta megemlíteni Kitaibel feleségét is (Jávorka 1957a: 82.).

Kitaibel az 1790-es évek végére eltávolodni látszik mesterétől. Winterl idővel a botanikus kert vezetésében is csak jelentéktelen szerepet szán neki, majd nehezményezi, hogy Kitaibel igen sokat van távol a kerttől, és mikor Kitaibel tehetségéről és szorgalmáról bizonyítványt kér tőle, azt először megtagadja tőle. A kettejük közti konfliktus okaira némileg rávilágít az az irodalmi vita is, amely Samuel Genersich szepesi flóraműve (*Elenchus Florae Scepusiensis*) körül támadt közöttük 1799-ben. Kitaibel ugyanis névtelenül ismertetést tett közzé a műről, amelyben annak a véleményének ad hangot, hogy szerencsésebbnek tartaná, ha az irodalmi forrásokkal nem rendelkező kutatók újnak tartott fajukat a pesti botanikus kertnek küldenék be, és azt tanácsolta, hogy várjanak még

A Pesti Egyetem 1784 és 1808 közötti Botanikus kertjének alaprajza (Kitaibel lakásával és kertjével) A római számokkal jelölt területeken voltak a fűvészkert növényeinek különböző gyűjteményei.

a flóramű kiadásával. (Ez az egyetlen eset, mikor Gombocz Endre árnyalatnyi féltékenységet vélt kihallani Kitaibel szavaiból, de emellett Jávorka szerint „*csupa életrevaló tanácsot*” adott egy flóramű megírásához.) Winterl az orvosi kar nevében válaszolt és kiemelte, hogy Genersich gyűjtései sokkal jelentősebbek, mint az összes többi fizikusé együttvéve, és nem szabad hasonló recenziókkal elijeszteni az orvosokat a botanizálástól. Egészen mást kifogásolt: hibáztatja Genersichet, mert nem ragaszkodott Linné nevezéktanához és új neveket használt. Indoklásul azt írta, hogy ugyan mire menne a gyógyszerész az olyan recepttel, amely szerint „*Végy a növényből, amelyet tíz éve Péternek, hat évvel ezelőtt Pálnak, három éve meg Jakabnak neveztek és most a graubündeni floristák Jánosnak hívják*” (Gombocz 1936a: 336.). Szavai pontosan tükrözik azt a szemléletbeli különbséget, ami közte, a botanikára mint alkalmazott orvosi tudományra gondoló, Linné fajait örökérvényűnek érző tudós között és tanítványa, a naturalista természetkutató Kitaibel között ekkor már megvolt: „*Meg kell gondolni, hogy hegyeink szikláit megmászni egészen nevetséges vállalkozás, hacsak nem az a célja, hogy olyasmit fedezzünk fel, ami valaha élelem, orvosság vagy ipari tárgy lesz*”. (Rapaics 1929: 106., Gombocz 1936a: 336., Jávorka 1957a: 21.). Maga Genersich nem érezhette Kitaibel véleményét bántónak, mert Kitaibel őt a későbbiekben azok között említette, akik az *Icones* készülte során a leginkább támogatták. Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy Schuster (1829) szerint Winterl arra bízta Kitaibelt, hogy útinaplóit adja ki.

Az *Icones* első *decas*-a 1799 novemberében jelent meg és ettől kezdve néhány évig rendszeresen, negyedévenként jöttek az újabb füzetek. A századforduló környéke Kitaibel életének legsikeresebb és legboldogabb időszaka lehetett. Majd minden évben több hónapos kutatóutakon vett részt, Pesten pedig az *Icones* újabb füzeteinek kéziratain dolgozott, és a botanikus kert ügyeit intézte, például 1801-ben melegházat építtetett.

Tudományos ambícióira és aktivitására jellemzően 1802-ben kidolgozta egy természettudományos, gazdasági és orvosi társaság tervét, amelyet nyomtatásban is közzétett (Kitaibel 1802). Sajnos, ennek az elképzelésnek a megvalósulását az évekig tartó huzavona után a politikai hatalom 1808-ban megakadályozta (Gombocz 1936a: 310-311., Jávorka 1957a: 66-67.).

Az *Icones* meghozta számára a nemzetközi ismertséget és szakmai elismeréseket is. A Helytartótanács így vélekedett róla: „*Kitaibel már most a hazai tudomány terén komoly érdemeket szerzett emberek közé tartozik. Éppen az a szakma, amelyben ő dolgozik, egyike a legjelentősebb és gazdasági szempontból is legfontosabb szakmáknak*” (Gombocz 1914: 58., Jávorka 1957a: 21.). 1802. szeptember 1-én Ferenc császár és király egyetemi tanárrá nevezte ki, évi 1200 forintos fizetéssel.

1809-ben meghalt Winterl, és a botanikus kert ismét költözni kényszerült, amely több mint hat évig tartott, és a feladat már kizárólag Kitaibelre maradt. 1809 augusztusában a magyarországi körútjáról visszatérőben lévő Habsburg-Toscanai Rainer József János főherceget (1783–1853) vezette a Mátrában – valószínűleg a Kitaibel munkáját figyelemmel kísérő József nádor ajánlotta testvéröccsének kalauzul. 1810-ben, amikor az egyetemen a kémia és botanikai tanszéket kettéosztották, Kitaibelt a botanika professzorává és a botanikus kert prefektusává nevezték ki, de előadásokat az egyetemen ezután sem tartott.

1812-ben az elsősorban a napóleoni háborúk következtében beállt anyagi nehézségek következtében Waldstein a 28. decas megjelenésével felfüggesztette az *Icones* kiadását. Még ugyanebben az évben a Helytartótanács megbízta Kitaibelt a hazánk ásványvizeit bemutató *Hydrographia Hungariae* című könyv megírására. Egészsége ekkorra már igencsak meggyengült, és így – annak ellenére, hogy az elemzések készen álltak – a könyv megírására nem lehetett rávenni. 1814-ben a Pestre látogató weimari uralkodó herceg, Károly Ágost – Goethe mecénása – is személyesen kereste fel. 1816-ban vonult nyugalomba. Utolsó két évében betegségei már folyamatosan kínozták, és az óriási vérvesztés miatt már dolgozni is alig tudott. 1817 december 13-án, 61. életévében hunyt el. Két nap múlva az egykori Váczi úti temetőben helyezték örök nyugalomra.

Temetéséről a Magyar Kurir című napilap 1818. évi 52. számában tudósított: *„Temetésén olly sok és nagy Méltóságú Uraságok vettek részt, hogy ha szinte a' boldogult, hasznos életének pályáján tett valóságos érdemei által meg nem mutatta volna is, hogy rendeltetésének megfelelni törekedett: tsak eltemettetésének ezen környüállása is megmutatná, mint kellyen ő róla ítélnünk”*.

Mivel a Magyar Tudós Társaság (az Akadémia elődje) csak 14 évvel Kitaibel halála után alakult meg, annak tagja természetesen még nem lehetett. Az utókor szerint messzemenően rászolgált volna, hogy akadémikus legyen. Tuzson János Kitaibelről írt megemlékezése 1918-ban az Akadémiai Emlékbeszéd sorozatában jelent meg, ahol az akadémia elhunyt tagjait szokták méltatni. Több mint százhusz évvel Kitaibel halála után, 1941-ben Kitaibel munkássága egyetlen szeletének bemutatása elegendő volt, hogy Gombocz Endre akadémiai székfoglaló értekezésének témájául válassza.

Kitaibelnek különböző tudományterületeken szerzett nemzetközi ismertségét, szakmai hírnevét jól mutatja, hogy számos rangos külföldi tudományos társaság és akadémia tisztelte meg levelező vagy külső tagsággal, 1800-ban a Jénai Mineralógiai Társaság, 1801-ben a Regensburgi Botanikai Társaság és a Göttingeni Fitográfiai Társaság, 1803-ban a Berlini Természetráji Társaság, 1804-ben a Göttingeni Tudományos Társaság és a Jénai Fizikai Társaság, 1805-ben a Moszkvai Orvosi-természettudományi Társaság, 1813-ban a Szentpétervári Cári Orvosi-sebészeti Akadémia, 1814-ben a Münchener Királyi Tudományos Akadémia és 1815-ben a Lundi Természetráji Társaság.

Kitaibel szinte kizárólag a tudománynak élt, mindent ennek rendelt alá. Ezt beszédesen bizonyítja az 1798-ban a Helytartótanácsához intézett beadványának néhány sora: *„mióta házamat laboratóriummal alakítottam át, a kémia terén egész sor érdekes felfedezést tettem”* (Gombocz 1936a: 260., Jávorka 1957a: 19.). Könyvtára Schuster (1829) szerint száz növénytani, harminchat ásványtani és hetven kémiai tárgyú kötetből állt. Kitaibel betegségei – mint majd később látni fogjuk – beszédesen támasztják alá, hogy milyen szegénységben élte életének utolsó éveit. Schuster szerint *„vagyonát csekély volt, mert nem érdemei szerint való életet élt. Korának szégyenére utazásai előbb saját, majd neje vagyonát is felemésztették”*. Mikor Kitaibelt 1784-ben kinevezték adjunktusnak, éves fizetését 400 ezüst forintban állapították meg, és ez közel 15 évig nem emelkedett. 1798-ban, miután megnősült – a nádor elismerésére is hivatkozva – kérte professzorrá való kinevezését, és 400 forintos fizetésének felemelését. 1799. január 22-étől fizetése 600 forintra emelkedett, de rendes tanárrá csak 1802-ben, a

nádor közbenjárására nevezték ki, 1200 forintos fizetéssel. (Ebben az időben az állami alkalmazottak fizetései nem voltak megszabva, azok nagysága függött az illető szolgálati idejétől, érdemeitől, és nem melleleg kapcsolataitól is. Kitaibel 1802-es tekintélyesnek tűnő évi 1200 forintos fizetésével szemben Mária Terézia bizalmasának és házi-orvosának, Gerhard van Swietennek barátja, Joseph Nicolas Jacquin◀ évi 2000 forintos fizetést kapott 1763-ban Selmecebányára történt kinevezésekor.)

FLORIN ÉS KRAJCÁR

A Habsburg Birodalomban Kitaibel életében a hivatalos fizetőeszköz az osztrák forint (németül: *Gulden*) volt, amelynek latin elnevezése – Florence (azaz Firenze) városában elterjedt pénzüremre utalva – a *florin* (ebből származik a magyar forint szó). Általában rövidített formában (fl.) fordul elő Kitaibel útinaplóiban és számos más forrásban is. (Kitaibel kivételesen Gulden-ként is említette.) Ezüstalapú valuta volt, váltópénze pedig a *Kreutzer* (azaz magyarul: krajcár). Egy forint 60 krajcárt ért. (Kitaibel útinaplóiban a krajcár Xr., Xer. vagy kr. rövidítéssel, ritkán Groschen megjelöléssel szerepel.) A korabeli nagyértékű aranypénzt dukátnak nevezték. A papírpénzek a Birodalomban 1762-től jelentek meg, ezüstpénzre 1784-től II. József rendeletét követően voltak válthatók, és 1796-tól volt kötelező Magyarországon is a papírbankók elfogadása (1 ezüstforint 2 bankócedula forintot ért).

A Habsburg-Monarchia pénzei a 19. században:
 1.) 1812-es rézkrajcár,
 2.) 1816-os rézkrajcár,
 3.) 1800-as Háromkrajcáros,
 4.) 20 krajcáros 1804-ből,
 5.) ezüstforint 1859-ből,
 6.) aranydukát 1794-ből.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

Mire volt elég Kitaibel éves 1200 forintos fizetése az 1800-as évek elején? Erre a kérdésre saját útinaplóinak adataival válaszolhatunk. Bizonyos szempontból elég tisztességes, nyugodt megélhetést nyújtó összegnek tűnik, mert mintegy nyolcszorosra volt egy számadó gulyás által 1805-ben – élelmiszereken és ruházaton kívül – kapott fizetségének. Ugyanekkor egy szegedi vendéglőben majdnem négy napig adtak enni egy forintért (Diaria3: 55-56.). Ebben az időben Kitaibel egy havi fizetése valamivel kevesebb, mint száz postakocsi-állomás (azaz mintegy 1500 kilométer) megtételére lett volna elegendő – természetesen nem számolva az utazási díjon kívül a járulékos (élelmezési, szállás stb.) költségeket. 1806-ban azonban a franciák elfoglalták Bécset, és az eredeti nyomtatóeszközökkel korábbi keltezésű papírpénzeket kezdtek el nyomni. A forgalomban lévő pénz mennyisége egyre nőtt (hamarosan elérte az 1 milliárd forintot), ami a papírpénz értékének nagyfokú romlásához, majd hivatalos leértékeléséhez (devaluáció) vezetett. Ez az inflációs folyamat igen erősen hozzájárult Kitaibel fizetésének elértéktelenedéséhez. Ennek következtében az 1810-es években feleségével már igen sanyarú körülmények között élhettek. Ez vezette

arra, hogy 1813-ban a Helytartótanácsához beadványt intézzen, amelyben a következőket írta „Ehez járul a szegénység, balsors, adósságok és mindenféle gond okozta lelki levertség; vigasztalást senkitől nem várhatok, jobb sorsra semmi reményem sincs. ... A mostoha idők úgy megapasztották fizetésemet, hogy keservebb körülmények között vagyok, mint valaha; összekuporgatott pénzemem a köz javára végzett utazásokra fordítottam, könyveimet, műszereimet eladtam, a *Plantae rariores Hungariae* Waldsteintől tiszteletdíj fejében kapott példányait nevetségesen olcsó áron voltam kénytelen elvesztegetni; adósságokat is csináltam, csakhogy az életfenntartáshoz legszükségesebb dolgokat megszerezhessem” (Gombocz 1936a: 266., Jávorka 1957a: 24.). 1813 végén a császár fizetését 2000 forintra emelte, amely azonban a súlyos gondokat egy csapásra semmiképpen sem oldhatta meg. (Még egyszer emlékeztetőül: az udvar kegyeit bőven élvező, de egyébként kétségkívül tehetséges és sokra hivatott Jacquin fizetése Selmecbányán azelőtt pontosan ötven évvel, a nagy devalvációt megelőzően volt 2000 forint!)

Kitaibelnek 1816-ban javasolták, hogy nyújtsa be nyugdíjazása iránti kérelmét, amit meg is tett. Különös kegyből nyugdíjként megkapta korábbi fizetését, azzal a megkötéssel, hogy továbbra is köteles a *Flora Hungariae* és a *Physiographia Hungariae* című művein dolgozni. Ekkor azonban egészségi állapota komolyabb munkát már alig tehetett lehetővé. Bár Schuster (1829) szerint Kitaibel jó kötésű volt, sajnos mégsem volt hosszú életű. Ismert, hogy ifjúkorában is legalább egy évig betegeskedett (Gombocz 1936a: 256.); lehetséges, hogy a gimnázium elvégzése és az egyetem elkezdése között (1778–1780), amely időszakról semmiféle információnk nincs. Schuster feltételezése szerint egészségének megromlását az utazásai során elszenvedett nélkülözés, fáradalmak és kényelmetlenségek, a szűkös, talajvíztől nedves, a kémiai kísérletek gőzeivel és ásványvizek kipárolgásaival átitatott lakás, valamint az egészséges élethez szükséges javak teljes hiánya okozták. Tény például, hogy 1796-os máramarosi útján is megbetegedett Rahóban, az 1800-as bánági útjáról lázas betegen tért haza, az 1802-es nagy horvátországi útról betegsége és elfogyott pénze miatt volt kénytelen 4 hónap után visszatérni Pestre, 1805-ben a Bánásból hazatérve reuma gyötörte, 1806-os soproni útján pedig majdnem négy hónapig „*febre nervosa*” (idegláz, azaz tífusz) kínozta. Megbetegedéseiben a kutatóutak viszontagságos és nem megfelelő higiéniai körülményei is szerepet játszhattak. A tífusz kórokozóját például rendszerint ruhatetű viszi emberről emberre. (A tífusz a háborús időkben a fronton szolgáló katonák között is nagy pusztítást végzett, hozzájárult Napóleon seregének 1812-es vereségéhez is Oroszországban.) Az is gyakran előfordult, hogy a kutatóutakon a szabad ég alatt volt kénytelen éjszakázni, bár erre az „apróságra” az útinaplóban a legkritikább esetben (például a Pietroszon) utalt. Az 1802-es, négy hónapos horvátországi út során Gombocz Endre (1914: 57.) szerint 19 éjszakát töltött a szabadban. Mindezek bizonytalannal hozzájárultak az utolsó éveiben őt szinte folyamatosan kínzó reumatikus fájdalmakhoz, amelyekről Vay bárónak írt levelében (vö. Réthly 1962) is írt. 1813-ban a Helytartótanácsnak írt beadványában (Gombocz 1936a: 266.) is hurutra (katarrhus) és reumatizmusra panaszkodott. Az 1814–15-ös tanévben, mikor az oktatási feladatok alóli felmentését kérte a Helytartótanáctól, levelében igen súlyos tüneteket írt le: „*vérköpés miatt már 20 éve tartózkodom*

a tanítástól és már hatvanadik évemhez közeledve és gyengeséggel küszködve, a botanika oktatási tisztségét nem vállalhatom” (Jávorka 1957a: 23.). Emellett megromlott látására is hivatkozott (Gombocz 1936a: 268.). 1816-ban Sadler Józsefhez◀ intézett levelében azt írta „3 hét óta naponta annyi vért vesztettem, hogy az aléltságtól alig voltam képes állapotomat leírni és orvosomtól tanácsot kérni” (Jávorka 1957a: 33.).

A NYOMOR BETEGSÉGE

Kitaibel évekig tartó szenvedését és halálát – tünetei és a boncoláskor tapasztaltak alapján – urogenitális tuberkulózis okozta. A tuberkulózis (tbc) fertőző betegség, amelyet a *Mycobacterium tuberculosis* nevű baktérium okoz. A baktériumot a már megbetegedettek cseppfertőzéssel terjesztik; a hordozók mintegy 90%-ánál nem alakul ki a betegség. Ha a betegség kifejlődik, akkor kezelés nélkül 50%-os valószínűséggel halált okoz. Kitaibel idejében még előfordult a szarvasmarhák útján (főleg a forralatlan tej fogyasztásától) történő ún. bovin-fertőződés is. Napjainkban általában inkább csak, mint a tüdőt megbetegítő kórt (pulmonális tbc) tartják számon, de régebben extrapulmonális (tüdön kívüli) manifesztációi is előfordultak: a központi idegrendszert, a nyirok- és keringési rendszert, csontokat és ízületeket, vagy a húgy- és ivarszerveket is megtámadhatta. Utóbbi fertőzés jellegzetes tünetei jelentkeztek Kitaibelnél is. Szőkefalvi-Nagy (1967: 2459.) szerint Kitaibelnek „a tüdeje nem volt rendben”. Valóban lehetséges, hogy a tüdejét is megtámadta a kór, mert már 1794-ben, mikor a gyógyszerészek korrepetálása alól felmentését kérte tüdejének megerőltetésére hivatkozott. A később jelentkező vérköpes pedig a pulmonális tbc jellegzetes tünete. A rossz életkörülmények és ennek következtében az immunrendszer csökkent védekezése teszi lehetővé a tuberkulózis kialakulását, ezért a tbc elsősorban a fejletlenebb országokban és a rosszabb körülmények között élők közt szedi áldozatait: a nyomor betegségének is nevezik. Kitaibel kutatóútjain elszenvedett megpróbáltatásai, rossz életkörülményei tehát minden bizonnyal szerepet játszottak megbetegedésében és korai halálában.

Kitaibel egészségének megrendüléséhez lelki tényezők is hozzájárulhattak, Schuster szerint 1810-re megtörtén gondokról és kimerültségről, 1813-tól teljes reményvesztettségről panaszkodott, 1815-től pedig – holott szellemi képességeinek teljes birtokában volt – már a kellő mennyiségű írásra sem lehetett rávenni, s így ettől kezdve már semmit nem fejezett be. Ekkor már szinte állandó megfázás és reuma gyötörte. 1815 tavaszán jelentkezett nála először vérvizelés (*haematuria*), majd még aranyeres bántalmak és ízületi fájdalmak is kínozták. Sikertelenül próbálta magát kúrálni 1816-ban Balatonfüreden másfél hónapig, majd 1817-ben Parádon négy hónapig. Ezév őszén a már korábban is érzett jobb oldali ágyéktáji fájdalma tovább erősödött, amelyet láz és bő verítékezés követte. Végül 1817. december 13-án nagy fájdalmak közepette, mellkasi és hasi folyadékgyülem következtében elhunyt. Betegségeiről lásd továbbá Schuster (1829) és Jávorka (1957a: 26.) munkáját.

